

TÜRK- FARS DİL İLİŞKİSİNDE BİR ALAN-DİLBİLİM ÖRNEĞİ: BEN / MEN ZAMİRİ

Cihangir KIZILÖZEN *

ÖZET

Fars dilinde teklik birinci kişi zamiri men biçimindedir. Kimi Türk değişkelerinde de teklik birinci kişi zamiri men biçiminde kullanılır. Türkçe ile Farsça iki farklı dil ailesine ait olduklarından söz konusu zamirlerin ortak kaynaktan çıktığı söylenemez. Bu durumda Türkçe men (< ben), Farsça men ortaklığıyla ilgili akla gelen ilk varsayım, bunlardan birinin alıntı olmasıdır. İkinci ise bu benzerliğin bir rastlantı sonucu ortaya çıkmış olmasıdır. Ancak bu incelemede söz konusu zamirlerin ortak noktada buluşması, üçüncü bir varsayımdan yola çıkarak çözümlenmek istenmiştir. Bilindiği üzere Türk dilinde zamirler, çekim esnasında biçim yönünden herhangi bir değişime uğramazlar. Farsçada da zamirlerin herhangi bir biçim değişikliğine uğramadan edatlar aracılığıyla çekime girdikleri görülür. Bu durum teklik birinci kişi zamiri için de geçerlidir. İncelememizde Türkçe / Farsça teklik birinci kişi zamirinin geldiği son nokta, bütün yönleriyle alan dilbilim kuramı kapsamında ele alınmıştır. Bu doğrultuda Türkçe ile Farsçada ortaklaşa kullanılan men zamirinin ortak noktada buluşmasını sağlayan bütün olasılıklar gözden geçirilmiş; eski, orta ve yeni dönem İranî dillerde kullanılan teklik birinci kişi zamirinin yalın ve çekimli durumları bütün yönleriyle mercek altına alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türk-Fars Dil İlişkileri, Farsça Men Zamiri, Ben Zamiri, Alan Dilbilim

A AREAL LINGUISTIC EXAMPLE IN RELATIONSHIP OF TURKISH AND PERSIAN LANGUAGES: THE PRONOUN BEN / MEN

ABSTRACT

In New Persian language the form of the first person pronoun is men. In some Turkic dialects the first person pronoun is used as men too. As known Turkish and Persian are not from common language family. So how to explain the first person pronoun which is common in both languages? In this case, there are some possibilities. The first possibility is the result of an borrowing. The second possibility is a coincidence. This word may have been borrowed from Turkish to Persian or may have been borrowed from Persian to Turkish. But this article emphasize a third possibility about this issue. This possibility is areal linguistic. In this investigation is discussed the first person pronoun men (I) with all aspects that is used in Turkish and Persian. Also the first single person pronoun in old, middle and new Iranian languages is compared with the first single person pronoun in New Persian. Finally the relationship between the first single pronoun (men) in New Persian and the first single person (ben) in Turkish tried to explain.

Key Words: Turkish And Persian Language Relationship, Persian Men Pronoun, Turkish Ben Pronoun, Areal Linguistic.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 04.12.2018; Yayına Kabul Tarihi: 03.01.2019

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Edebiyatı Bölümü, GÜMÜŞHANE, ORCID
0000-0002-4202-1868, E-posta: cihangir.kizilozen@gumushane.edu.tr

Giriş

Dillerin zamanla değişime uğradığı; bu değişimin kimi zaman ses, kimi zaman biçim, kimi zaman anlam, kimi zaman da yapı düzeyinde gerçekleştiği görülür. Dil değişimi, bir kuşağın kendinden bir önceki kuşaktan farklı biçimde konuştuğu durumlarda gözlemlenir. Dillerde görülen bu değişmelerin iç ve dış motivasyon¹ olmak üzere iki motivasyona dayandığı ileri sürülmektedir. Dilin sosyolengüistik etkenlerden bağımsız, kendi içinde geçirdiği değişimler *iç* (internally)² *motivasyon* olarak tanımlanırken (Hickey 2012: 1)³ dilin toplumsal ve dil temasları gibi dış etkenlerden kaynaklanan değişimleri *dış* (externally) *motivasyon* olarak tanımlanmaktadır (Hickey 2012: 3). Uzun bir süreliğine dil değişimlerinin iç motivasyonları üzerinde duruldu. Dil değişmelerinde dış motivasyonların görmezden gelinmesinin iki temel nedeni vardır: Birincisi dil değişmelerinde dış motivasyonların çok etkili olamayacağı düşüncesiydi. İkincisi ise dış motivasyonların kabulü ile genetik ölçütlerin kullanıldığı dil sınıflandırılmalarının tehlikeye düşeceği yaklaşımıydı.

“Tarihsel dilbilimciler, dil değişmeleriyle ilgili yapılan çalışmalarda yüzyılı aşkın bir süre ağırlıklı olarak dil içi motivasyonlar ile mekanizmaları esas almışlardır. Tarihsel dilbilimcilerin bu yaklaşımı benimsemelerinde Welmers’in “fonolojik ve morfosentaks değişmelerde dış etkenlerle iç etkenler karşılaştırıldığında dış etkenlerin önemsiz olduğu” görüşü etkili olmuştur. Ayrıca Max Müller, karma dillerin varlığına karşı çıkmıştır. Bu karşı duruşun temelinde yabancı dilin geniş etkisi olmadan karma dillerin olmayacağı, karma dilin var oluşuyla dillerin soy ağacı, diller arasındaki köken bağının tehlikeye düşmesi yatmaktadır (Thomason, Kaufman 1988: 1-2)”.

Ancak günümüzde herhangi bir yapının bir dilden başka bir dile geçişine artık kesin gözüyle bakılmaktadır (Thomason, Kaufman 1988: 14). Özellikle alan-dilbilim kuramı çerçevesinde belli bir zamanı ve alanı paylaşan dillerin ne ölçüde birbirlerinden etkilendikleri bütün yönleriyle ele alınmaktadır.

Muysken’e göre *“alan dilbilim, ortak kökene dayanmayan ancak aralarında yapısal benzerlikler bulunan dillerin konuşulduğu coğrafi bölgedir. Bu dillerde görülen yapısal benzerlikler de rastlantı sonucu ortaya çıkmış özellikler değildir (Muysken 2015: 3)”.*

Aynı dil ailesine mensup olmayan ancak belli bir coğrafi alanda ilişkide bulunan dillerin bütün yönleriyle birbirlerini etkilediklerini görmek mümkündür (Muysken 2008: 3-9). Kafkas bölgesinde konuşulan birçok dilde sözcüklerin başına *m* ünsüzünün getirilmesiyle tekrarlanması, bu bağlamda örnek verilebilir: Abhazca *-k’oşa-mək’oşa* “her yerinden”, Hunzibce⁴ *has-mus* “ufuk”, Gürcüce *axlo-maxlo* “el altında”, Megrelce⁵ *erti-morti* “görgü”, gibi. Bu yapının kullanımını Azerbaycan, Ermeni, Türkiye, İran, Hint ve Balkanlar gibi geniş alanda görmek mümkündür (Viacheslav 2008: 55-56). Söz konusu çalışmada adı

¹ Burada *motivasyon* gibi yabancı bir kavram yerine Türkçe bir kavramın kullanılmasını yeğlerdik. Dilbilimcilerin, Türkologların *dil motivasyonu* ile ilgili önerdikleri herhangi bir Türkçe kavram bulunmadığından, şimdilik bu kavramın kullanılmasını uygun bulduk. Yabancı kavramlara karşılık Türkçe kavram önermek veya üretmek bu çalışmanın amaç ve sınırlarını aşar. Özellikle ortaklaşa bir fikir sağlamadan her araştırmacının kendine özgü kavram üretmesi, bilim alanlarında kavram çeşitliğine neden olur. İşbu kavram çeşitliliği de kavram kargaşasını, anlaşılmasını beraberinde getirir. Burada *motivasyon* kavramı ile dil değişiminin iç ve dış eğilimleri, dilin içten ve dıştan değişmeye açık olduğu anlatılmak istenmiştir. Dolayısıyla motivasyon karşılığında önerilen *yönlendirici* veya *isteklendirme* gibi kavramlar, yetersiz kalmakla birlikte yeni bir kavram kargaşasının ortaya çıkmasını sağlamış olur.

² Alan dilbilimi ile ilgili Türkçeye aktarılmış herhangi bir kaynak bulunmadığından, *internally*; *externally* kavramlarını aldığımız kaynaklarda geçtiği gibi kullandık.

³ <http://www.bris.ac.uk/german/hison/reading/hickey2012>.

⁴ Dağıstan’da konuşulan bir Kuzey Kafkasya dili.

⁵ Gürcistan’da konuşulan bir Güney Kafkasya dili.

geçen dillerde **m** üsünün eklenmesiyle sözcüklerin yinelenmesi, bir alan-dilbilim örneği olarak gösterilmiştir. Bu yapının bir soru işaretiyle Türkçe olabileceği de belirtilmiştir. Bir başka alan-dilbilim örneği de kök + çokluk eki + çekim eklerinin sıralanmasıyla ilgilidir:

Adigece: ⁶ <i>labžex e-mč'e</i> (pençe+Çokluk+Vasita)	"pençeleriyle"
Lezgiçe: <i>ruš-ar-iz</i> (kız+çokluk+yaklaşma)	"kızlara"
Gürcüce: <i>muxl-eb-it</i> (diz+çokluk+Vasita)	"dizlerle"
Ermenice: <i>an-er-ow</i> (nesne+çokluk+Vasita)	"nesnelerle" ⁷
Türkçe: <i>köy-ler-in</i> (köy+çokluk+ilgi)	"köylerin"

Yukarıda örneklerden anlaşıldığı üzere alan-dilbilim kuramı, bir dilin kendi dil malzemesini başka bir dilin kurallarına göre yorumlamasını ele almaktadır.

İnceleme

Yeni Fars dilinde teklik 1. kişi zamiri *men* biçimindedir. Kimi Türk değişkelerinde de teklik 1. kişi zamiri *men* olarak kullanılır. *Men* zamirinin Türkçe ile Farsçada ortak kullanımı dil evrenselliklerine bağlanabilir. Ancak bir evrensellikten bahsetmek için aradaki benzerliğin daha sonra ortaya çıkmaması gerekir. Oysa teklik 1. kişi zamirinin Yeni Farsçada *men* biçiminde kullanımı daha sonra ortaya çıkmıştır. Eski Farsçada teklik 1. kişi zamirinin yalın durumu için *men* biçimi kullanılmamıştır.⁸

Johnson Eski Fars yazıtlarındaki teklik 1. kişi zamirinin yalın durumunu (nominative)⁹ *edem*¹⁰ olarak göstermiştir (Johnson 1917: 136-37). Hahameneşi yazıtlarında 𐎠 𐎡 𐎢 (Sharp 2003: 148) biçiminde kazınan sözcüğü, *âdem* veya *edem* "ben" biçiminde okumak mümkündür. Teklik 1. kişi zamirinin yalın durumu Avesta dilinde (𐬀𐬀𐬎𐬌) *ezam* "ben" biçimindedir (Jackson 1982: 111). Orta dönem İrani dillerden Soğdcaya ait kaynaklarda teklik 1. kişi zamirinin yalın durumu ²zw "ben" biçiminde geçer (Gharib 2004: 93, Gershevitc 1961: 201). Görüldüğü gibi Eski Fars, Avesta ve Soğd dillerinde kullanılmış olan *edem/âdem*, *ezam* ve ²zw biçimleri ile Yeni Fars dilinde kullanılan *men*

⁶ Batı Çerkezcesi

⁷ Yeni Ermenicenin tersine klasik Ermenicede ad+çekim eki+vasita+çokluk eki biçiminde idi: *ban-i-w-k'* (nesne-çekim eki, vasita-çokluk eki)

⁸Türk değişkelerinde teklik 1. kişi zamirinin *men* biçimindeki kullanımı, söz başı b->m- ünsüz değişmesinin sonucudur. Bu ünsüz değişimi, kimi Türk değişkelerinde m- ünsüzüyle başlayıp -n ünsüzüyle devam eden sözcüklerde görülür: *ben* "ben"> Azerbaycan, Kazak Türkçesinde *men* "ben"; *bin-* "bin-> Azerbaycan, Kazak Türkçesinde *min-* "bin-"; *bin* "bin"> Azerbaycan, Kazak Türkçesinde *min* "bin". Ancak Yeni Fars dilinde kullanılan *men* "ben" zamiri, eski İrani dillerde yalın durumunda kullanılan teklik 1. kişi zamirinin devamı değildir.

⁹ Türkçe zamirler için yalın kavramı kullanılabilir. Ancak Hint-Avrupa dillerinde kullanılan zamirler için yalın kavramını kullanmak doğru değildir. Yalın durum, herhangi bir takı, ek almama durumudur. Örnek olarak Türkçe teklik 1. kişi zamiri yalın durumda *ben* biçimindedir. Bu zamirin çekimli biçimleri ise şöyledir:

Yalın D.	İlgi D.	Belirtme D.	Bulunma D.	Ayrılma D.	Yaklaşma D.	Eşitlik D.
Ben	benim	Beni	bende	benden	bana	bence

Yalın durumundan söz etmek için çekimli duruma ihtiyaç vardır. Oysa Hint-Avrupa dillerinde özne durumunda bulunan bir zamir, ilgi, yaklaşma, gibi durumlarda herhangi bir ek alarak çekime girmemektedir. Rusçada teklik 1. kişi zamiri için Я (ya) "ben" kullanılır. Ancak Rusçada teklik 1. kişi zamirinin belirtme, ilgi, yaklaşma, vasita vb. durumlarında kullanılan sözcükler, nominatif durumunda kullanılan Я (ya) zamirinin ekleşmiş biçimleri değildir.

Nominatif D.	Belirtme D.	İlgi D.	Yaklaşma D.	Vasita D.
я (ya)	меня (minya)	меня (minya)	мне (mne)	мною (mnoy)
ben	beni	benim	bana	benimle

Bu nedenle zamirlerin yalın durumu kavramı, Hint-Avrupa dillerindeki zamirlerin nominatif durumunu karşılamamaktadır. Bu durum Eski ve orta dönem İrani dillerde kullanılan zamirler için de geçerlidir.

¹⁰ İran dilleriyle ilgili yapılan bütün çalışmalarda metin transkripsiyonu yapılır iken açık e (ä veya ə) ünlüsü, a biçiminde gösterilmiştir.

(teklik 1. kişi zamiri) arasında herhangi bir seslik ilişki bulunmamaktadır. Yeni İranî dillerde kullanılan teklik 1. kişi zamirinin yalın durumlarıyla da Yeni Fars dilinde kullanılan *men* zamiri arasında herhangi bir bağ bulunmamaktadır. Teklik 1. kişi zamiri (yalın durum) yeni İranî dillerden Talış (Rezayati 2007: 37, Hacetpur 2004: 107), Tat (Sabzalipour 2010: 52, İrani 2003: 55) ve Kurmanci (Thackston 2008: 45) dillerinde *ez* “ben” biçiminde kullanılır. Bu zamirin yalın durumu İranî dillerden Alan-Oset-İron dilinde *æj* “ben” (Özkankızı, Muratoğlu, 2009: 96), Zaza dilinde ise *əz* “ben” (Todd 2008: 45) biçimindedir. Kurmanci dilinde teklik 1. kişi zamirinin (yalın) *min* “ben” biçiminde de kullanıldığı bilinir (Major, Soane 1919: 10).¹¹

Anlaşıldığı üzere yeni İranî dillerde kullanılan teklik 1. kişi zamirinin *æj*, *əz* ve *ez* “ben” biçimleriyle yeni Farsçada kullanılan *men* “ben” arasında köken bağı kurmak mümkün değildir.

Eski ve Yeni İranî Dillerde Teklik 1. Kişi Zamirinin Yalın Durumu (Nominatif)

Dil	Y. Far.	Av.	E. Far.	Soğ.	Zaza	Tat	Talış	Kur.	Oset
T.1.K.	Men	Ezəm	Edem	² zw	əz	Ez	Ez	Ez	Æj
Z.	Ben	Ben	Ben	Ben	Ben	Ben	Ben	Ben	Ben

Tablo: 1

Eski, orta ve yeni dönem İranî dillerde *ezəm*, *edem*, ²zw, *əz*, *ez*, *æj* biçimleriyle kullanılan teklik 1. kişi zamiri Yeni Fars dilinde bulunmaz. Aslında bu zamirin Orta Farsçada kullanımdan kalktığı bilinmektedir (Hanleri 1998: 175). Araştırmacılar Eski Farsçada ilgi durumunda kullanılan *mene* biçiminin Orta Farsçada galip geldiğini, Yeni Farsçaya geçerken teklik 1. kişi zamirinin bütün durumlarında kullanılan tek biçim olarak ortaya çıktığını ileri sürer (Hanleri 1998: 175). *Mene* biçiminin teklik 1. kişi zamirinin bütün durumlarında kullanılan tek biçim olduğu olgusuna açıklık getirmek için Hint-Avrupa dillerinde kullanılan zamirlerin yalın ve çekimli durumlarıyla ilgili kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır. Hint-Avrupa dillerinde zamirlerin yalın durumundaki biçimleriyle çekimli biçimleri birbirinden farklıdır. İngiliz ve Rus dillerinde teklik 1. kişi zamirinin çekim esnasında uğradığı biçim değişikliği, bu bağlamda örnek verilebilir. İngilizce teklik 1. kişi zamiri yalın durumda I (ay), Rusça teklik 1. kişi zamiri yalın durumda Я (ya)’dır. Rusça Я ile İngilizce I biçimleri sadece yalın durumunda kullanılıp asla çekime girmezler. Söz konusu dillerde teklik 1. kişi zamirinin çekimli durumlarında kullanılan biçimleri şöyledir.

	Yalın	Yaklaşma	Bulunma	Vasıta	İlgi	Belirtme
İngilizce	I	(to) Me	Me	(with) me	Mine	Me
Rusça	Я	Мне	(Обо) мне	со мной	Меня	Меня
Türkçe	Ben	Bana	Bende	Benimle	Benimki	Beni

Tablo: 2

Zamirlerin İranî dillerdeki durumu Rus ve İngiliz dillerindeki durumun aynısıdır. Avestacada teklik 1. kişi zamirinin (*azəm*) yalın durumu ile bu zamirin çekimli biçimleri birbirinden farklıdır (Jackson 1982: 111). Avesta dilinde olduğu gibi Eski Fars dilinde de teklik 1. kişi zamiri çekime girerken değişime uğramaktadır (Johnson 1917: 136-37). Orta

¹¹ Bu incelemenin amacı geçmişin derinliğinde Farsça *men* zamirinin ortaya çıkışını sağlayan dil içi ve dil dışı etkenlerin saptanmasıdır. Bu nedenle Farsça ile ortak kökene bağlanan dillerdeki teklik birinci kişi zamirinin günümüzdeki kullanımından ziyade ulaşabileceğimiz en eski kaynakta geçen biçimlerine ihtiyaç vardır.

dönem İranî dillerden Soğdcada da yalın durumunda kullanılan teklik 1. kişi zamiri ile bu zamirin çekimli biçimleri aynı değildir (Skjærvø 2007: 29).

Eski İranî Dillerde Teklik 1. Kişi Zamirinin Yalın ve Çekimli Durumları

	E. Fars	Avesta	Soğd	Anlam
Yalın	Adam	Azəm	əzu	Ben
Belirtme	Mām	Mam, mā	Tāmā	Beni
Yaklaşma	Ma	Māvōya, mē	-	Bana
Ayrılma	Manā	Maṭ	-	Benden
İlgi	Mei, moi	Mana, mē	məna	Benim

Tablo: 3

Eski ve Orta dönem İranî dillerde görülen teklik 1. kişi zamirinin yalın biçimi ile çekimli biçimi arasındaki değişikliği yeni İranî dillerde de görmek mümkündür. Yeni İranî dillerden Talış (Hacetpur 2004: 107), Tat (İrani 2003: 55), Gilek (Pourhadi 1979: 37), Kurmanç (Major, Soane 1919: 10-14), Alan-Oset-İron (Özkankızı, Muratoğlu, 2009: 99), Zaza dillerinde (Todd 2008: 45) kullanılan teklik 1. kişi zamirinin yalın biçimiyle çekimli biçimleri birbirinden farklıdır.

Yeni Fars dilinde bütün zamirlerde olduğu gibi teklik 1. kişi zamirinin kullanım durumu öteki İranî dillerdekine benzemez. Yeni Fars dilinde teklik 1. kişi zamiri yalın durumunda her zaman için *men*'dir. Yeni Farsçada yalın durumunda kullanılan *men* zamiri, bütün durumlarda herhangi bir biçim değişikliğine uğramadan yine *men* biçiminde kullanılır. *Men* zamirinin (bütün zamirler için bu durum geçerlidir) bu durumu, Farsçayı İranî diller başta olmak üzere bütün Hint-Avrupa dillerinden ayırıp Türkçeye yaklaştıran bir yapısal özelliktir. Türkçe ile Farsçanın bu bağlamdaki tek farkı, Türkçede kullanılan eklere karşılık Farsçada durum bildiren edatların kullanılmasıdır: *be men* "bana", *ez men* "benden", *der men* "bende" vb.

Yalın	Yaklaşma	Bulunma	Ayrılma	İlgi	Vasıta
Men	be Men	der Men	ez Men	-e Men	bā Men
Ben	Ban-a	Ben-de	Ben-den	Ben-im	Ben-imle

Tablo: 4

Görüldüğü gibi Fars dilinde ister yalın durumda ister çekimli durumda olsun teklik 1. kişi zamiri olarak *men* biçimi kullanılır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi İranistler Yeni Farsçada kullanılan *men* zamirinin kökenini eski İranî dillerdeki *mene* (teklik 1. kişi zamirinin ilgi durumu) biçimine bağlamaktadırlar. Dil içi motivasyonların esas alındığı bu yaklaşımda birçok soru yanıtlanmamaktadır. Örnek olarak; neden *yaklaşma*, *ayrılma*, *bulunma*, *vasıta*, *belirtme* durumlarında kullanılan biçimlerin değil de *ilgi* durumunda kullanılan biçimin tercih edildiği sorusu yanıtlanmamaktadır. Bu incelemede, ilgi durumunda kullanılan Eski Farsça *mene* biçiminin hangi sebeplerden dolayı teklik 1. kişi zamirinin bütün durumlarında kullanılan tek biçim haline geldiği sorunu üzerinde durulacaktır.

1. İranistlerin ileri sürdüğü "Yeni Fars dilinde kullanılan *men* zamirinin Eski İranî dillerdeki *mene* veya *mne* "benim" biçiminden geliştiği" iddiasıyla ilgili herhangi bir sorun yoktur. Sorun, T. 1. kişi zamirinin nominatif durumunda kullanılan *adam* (*edem*) biçimi ile *mām*, *ma*, *mana*, *mei*, *moi* gibi bükümlü biçimlerin ortadan kalkarak yerini tek biçime bırakmasıdır. Yukarıda belirttiğimiz gibi İranî dillerde teklik 1. kişi zamirinin yalın ve çekimli durumunun kendine özgü kullanım kuralları vardır:

A. Nominatif durumda kullanılan teklik 1. kişi zamiri, çekime girmez: *edem, ezem, ez* “ben” gibi.

B. İrânî dillerde teklik 1. kişi zamirinin yaklaşma, ayrılma, bulunma vb. durumlarında bükümlü biçimler kullanılır: *mām, ma, mana, mei, moi* gibi.

Ancak Yeni Farsçada bütün zamir çekimlerinde olduğu gibi teklik 1. kişi zamirinin çekiminde bütün sistem altüst olmuştur. Yalın durumunda kullanılan teklik 1. kişi zamiri *men*, çekim esnasında kesinlikle bükülmez, biçim değişikliğine uğramaz. Eski Farsçada teklik 1. kişi zamiri için çeşitli durumlarda kullanılan *adam, mām, ma, mana, mei, moi* biçimleri, Yeni Fars dilinde *men* biçimi altında toplanmıştır. Bilindiği üzere Türkçede de zamirler çekim esnasında biçim değişikliğine uğramazlar, bükülmezler, kırılmazlar.¹² Burada açıkça Farsça zamir çekiminin Türkçeye benzerlik gösterdiği görülüyor. Aralarındaki tek fark, Türkçenin eklerine karşılık Farsçada edatların kullanılmasıdır.

	Eski Far.	Avesta	Y. Far.	Y. Far.
Yalın	Adam	<i>Azəm</i>	∅	Men
Belir.	<i>Mām</i>	<i>Mam, mā</i>	∅	Men rā
Yak.	<i>Ma</i>	<i>Māvōya, mē</i>	∅	Be Men
Ayrı.	<i>Manā</i>	<i>Maṭ</i>	∅	Ez Men
İlgi	<i>Mei, moi</i>	<i>Mana, mē</i>	Men	-e Men

Tablo: 5

2. İrânistler, teklik 1. kişi zamirinin *yaklaşma, ayrılma, bulunma, vasıta ve belirtme* durumunda kullanılan biçimlerden neden ilgi durumunda kullanılan *mene* biçiminin tercih edildiğiyle ilgili herhangi bir görüş bildirmezler. Eski ve Orta dönem İrânî dillerde teklik 1. kişi zamirinin çeşitli durumlarında kullanılan *ezem, edem, mem, mā, mām, māvōya, tē, me, meṭ, menā, mene, mne mē, mei, moi* gibi birçok biçimi kullanılmıştır. Bu biçimlerden *mene* biçiminin tercih edilmesini ancak alan-dilbilim kuramı kapsamında açıklamak mümkündür. Türkçe ile ortak iletişim alanını paylaşan Farsçada Türkçe *men* (<ben) zamirine benzeyen *mene* biçimi yaşama olanağı bulurken değişkenlik gösteren öteki biçimler ortadan kalkmıştır.

3. Tarihsel dilbilimcilerin açıklamadığı bir başka sorun, *mene* biçiminin uğradığı biçim değişikliğiyle ilgilidir: Eski Far. *mene* “benim” > *men* “ben” Yeni Far. Bu sorunun yanıtı da yine Türkçe-Farsça dil ilişkileriyle ilgilidir. İlk aşamada birçok biçimden Türkçe *men* (<ben) zamirine en çok benzeyen *mene* biçimi tercih edilmiş: *mene* “benim” // *men* “ben”. Bir sonraki aşamada benzerlikten bir adım öteye geçilerek ortak biçime geçme aşamasına geçilmiştir: *mene* > *men*.

4. Tarihsel dilbilimcilerin yanıtlamadığı bir başka sorun, onlarca Hint-Avrupa dilinden neden yalnız Farsça teklik 1. kişi zamiriyle Türkçe teklik 1. kişi zamirinin birbirine benzediği sorunudur. Bu sorunun yanıtı da doğrudan alan-dilbilimin inceleme alanı içine girer. Türkçenin konuşulmadığı bir coğrafyada herhangi bir dilde böyle bir benzerlik görülseydi, durumun bir rastlantı sonucu ortaya çıktığı söylenebilirdi. Oysa ortak iletişim-coğrafi alanını paylaşan Türkçe ile Farsça arasında gerçekleşen bu durum, bir etkileşimin sonucudur.

5. Yukarıda Türkçe zamir çekimiyle Farsça zamir çekimi arasındaki tek farkın, Türkçe ek sistemine karşılık Farsçada edatların kullanıldığını belirtmiştik. Farsçada durum edatları adlardan/zamirlerden önce yer alır.

¹² Teklik 1. ve 2. kişi zamirlerinin yaklaşma durumunda ortaya çıkan *bana, baṇa* ve *sana, saṇa* gibi biçimler çekimden kaynaklı değişmeler (ünlü kalınlaşması) olup tarihsel süreçte izlenebilir ve açıklanabilir bir durumdur: Benke>benge>baṇa>bana.

Yalın	Yaklaşma	Bulunma	Ayrılma	İlgi	Vasıta
Men	(be) Men	(der) Men	(ez) Men	(-e) Men	(bā) Men
Ben	Ban-a	Ben-de	Ben-den	Ben-im	Ben-im-le

Tablo: 6

Ancak Farsça ad/zamir çekiminde görülen önemli bir gelişme, Farsça ad/zamir çekimini Türkçenin ad/zamir çekimine bir adım daha yaklaştırmıştır. Farsçada belirtme durumunda kullanılan *rā* edatı bütün edatların tersine addan sonra kullanılmaktadır: *men ra* (zamir + belirtme edatı) = *ben-i* (zamir + belirtme eki).

Rā edatındaki *r* ünsüzünün düşmesi (konuşma dilinde) ile ortaya çıkan ekleşme durumu, Farsça ad çekimlerinin giderek Türkçeye yaklaştığının açık kanıtıdır. Bu durum, ünsüzle biten adların belirtme durumunda görülür: *rā* > -o.

Men ra did > Men-o did. “Ben-i gördü.”

Dest-eş ra deraz kerd > dest-eş-o derāz kerd. “el-(i)-n-i uzattı.”

Türkçe ile Farsçada ortaklaşa kullanılan *men* zamiri, bu iki dil arasında görülen tek alan-dilbilim örneği değildir. Türk – Fars dil ilişkisinde alan-dilbilim kapsamına giren bir başka örnek, iyelik eklerinin Fars dilindeki kullanımınıdır. Altay dillerini Hint-Avrupa dillerinden ayıran özelliklerden biri, iyelik eklerinin Hint-Avrupa dillerinde bulunmamasıdır (Ercilasun). *Eski Farsçada, Avestada, Orta Farsçada iyelik ekleri kullanılmamıştır. Eski ve Orta dönem İranî dillerde de bütün Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi iyelik eklerinin görevini iyelik zamirleri yerine getirmekte idi. Ancak Yeni Farsçada iyelik zamirleri yerine iyelik eklerinin kullanıldığı görülüyor* (Karini 2014: 833-843). Farsçada kullanılan iyelik eklerinin Türkçeden alındığı söylenemez. Ancak Yeni Fars dilinde Türkçenin etkisiyle iyelik zamirlerinin terk edilerek yerini iyelik eklerine bıraktığı söylenebilir.

O. Far. mne brat “kardeşim”

Y. Far. berāder-em “kardeş-i-m”

Sonuç

Alan-dilbilim, ortak coğrafyada konuşulan dillerin zamanla birbirlerinden etkilendiklerini ileri sürmektedir. Bu çerçevede bir dil kendi öğelerini iletişim içinde bulunduğu başka bir dilin ses ve yapı özelliğine göre yorumlayabilir, benzerlik gösteren sesler, yapılar, sözcükler kullanım alanını genişletirken değişkenlik gösteren sesler, yapılar ve sözcükler kullanımdan kalkabilir. Bu incelemede Farsça *men* zamiri ile Türkçe *men* (<ben) zamirleri alan-dilbilim kuramı kapsamında mercek altına alındı.

Farsça *men* zamiri, eski ve orta dönem İranî dillerde, yalın durumda kullanılan teklik 1. kişi zamirlerinden hiçbirinin devamı değildir. Araştırmacılar Yeni Farsçada T. 1. kişi zamiri olarak kullanılan *men*'in Eski Farsçada teklik 1. kişi zamirinin ilgi durumunda kullanılan *mene* biçiminden geliştiğini düşünmektedirler. Bu durum, Farsçanın kendi yapılarından Türkçe *men* (<ben) zamirine en çok benzeyen *mene* biçimini tercih ettiğini gösteriyor. Bir sonraki aşamada Farsçanın kendi dilsel ürünü olan *mene*, son ünsüzünü de düşürerek Türkçe *men* (<ben) zamirine benzeme yoluna gitmiştir.

Eski Farsçada *edem* biçiminde kullanılan teklik 1. kişi zamirinin yerine geçen *men* zamiri daha sonra kullanım alanını genişleterek teklik 1. kişi zamirinin bütün durumlarında kullanılan tek biçim haline gelmiştir. Bu durumun gelişmesinde de Türkçenin etkisi olmuştur diye düşünüyoruz. Gerçekten zamirlerin kullanımı konusunda Türkçe ile Farsça arasında göz ardı edilmeyecek kadar ortaklıklar vardır. Bu ortaklıklar,

bir yandan Türkçe ile Farsçayı yan yana getirirken öte yandan Farsçayı Hint-Avrupa dillerinden hatta öteki İranî dillerden ayırmaktadır.

Kısaltmalar

Av. Avesta dili, **E.** Eski, **Far.** Farsça, **Kur.** Kurmanca, **Soğ.** Soğdca, **T.** Teklik, **Vb.** ve başka, **Y.** Yeni, **Z.** Zamir.

KAYNAKÇA

- BAHRAMİ, E. (1989). *Ferheng-i Vajeha-ye Avestaî (Avesta Kelimeleri Sözlüğü)*. Tahran.
- BALCI, Mustafa (2014). *Türkçe-Farsça İlişkileri Türkçenin Farsça Üzerindeki Etkilerine Dair Bir İnceleme*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- CHEUNG, Johnny (2007). *Etymological Dictionary of the Iranian Verb*. Leiden, Boston.
- CLAUSON, Sir Gerhard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*. Oxford.
- DOERFER, Gerhard (1963). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen I, II, III (Yeni Farsçada Türkçe ve Moğolca Unsurlar)*. Wiesbaden.
- EKER, Süer (2010). "Türkçe-Farsça İlişkilerinde Anlam Kopyaları Üzerine Notlar". *Prof. Dr. M. Cihat Özönder Anısına Sosyoloji Yazıları 1*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları: 197-211.
- EKER, Süer (2010). "İran Dilleri ile İlk Temaslar ve Benzer Birkaç Öge Üzerine". *III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*. 332-332.
- FEREHVEŞİ, Behram (2002). *Farhang-é Zebân-é Pehlevî (Pehlevi Dili Sözlüğü)*. Tahran: Tahran Üniversitesi Yayınları.
- GERSHEVİTC, İlya (1961). *A Grammar of Manichen Sogdian*. Oxford.
- GHARİB, B. (2004). *Sogdian Dictionary*. Tahran: Farhang Yayınları.
- GOLDEN, Peter B. (2016). "Turks and Iranians: Aspects of Türk and Khazaro-Iranian". *Interaction Turcologica 105*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag: 1-27.
- HACETPUR, Hemid (2004). *Zeban-e Taleşi (Talış Dili)*. Gilekan Yayınları.
- HANLERİ, Perviz N. (1998). *Târîkx-e Zeban-é Farsî I, II, III (Fars Dili Tarihi)*. Tahran: Ferdos Yayınları.
- HİCKEY, Raymond (2012). "Internally and Externally Motivated Language Change". (ed. Juan Manuel Hernández-Campoy-Juan Camilo Conde-Silvestre). *The Handbook of Historical Sociolinguistics*. Malden, MA: Wiley-Blackwell: 401-421.
- İRANÎ, S. Adel (2003). *Destur Zeban-e Tati (Tat Dili Grameri)*. Erdebil: Azer Sebelan Yayınları.
- JACKSON, A. V. Williams (1892). *Avesta Grammar in Comparison with Sanskrit*. Stuttgart.
- JOHANSON, L. (1998). "Code-copying in Irano-Turkic". *Language Sciences*. XX/3: 325-337.
- JOHANSON, L. (2002). *Structural Factors in Turkic Language Contacts*. Richmond: Curzon.

- JOHANSON, Lars - Christiane BULUT (2006). "Historical, Cultural and Linguistic Aspects of Turkic-Iranian Contiguity". *Turkic-Iranian Contact Areas Historical and Linguistic Aspects. Turcologica* 62. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag: 1-17.
- JOHNSON, Edwin Lee (1917). *Historical Grammar of The Ancient Persian Language*. New York, Cincinnati, Chicago: American Book Company.
- KARİNİ, Jahangir (2014). "Türk-Fars Dil İlişkisi: Farsçada İyelik Eklerinin Kullanımı". *Turkish Studies International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. IX/3: 833-843.
- MUYSKEN, Pieter (2008). *From Linguistic Areas to Areal Linguistics*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Yayınları.
- NYBERG, Henrik Samuel (1974). *A Manual of Pahlavi*. Almanya, Wiesbaden,
- ÖZKANKIZI, İrem Özlem Temurlenk - Özkan Temurlenk MURATOĞLU (2009). *Alanca-Osetçe-İronca Alfabe ve Dil Bilgisi*, Ankara.
- PENTTİ, Aalto (1955). "On The Altaic Initial p-". *Central Asiatic Journal*. I/1, 9-16.
- PENTTİ, Aalto (2013). "İslamiyet Öncesi Türklerin İran Münasebetleri". (çev. Mehmet Turgut Berbercan). *Türkiyat Mecmuası*. XXIII: 189-214.
- REZAYATİ, Moharram (2007). *Zeban-e Taleşi (Talış Dili)*, Ferheng-e İlya Yayınları.
- RÜDİGER, Schmitt (2003). *Compendium Linguarum Iranicarum I (İranî Diller Kılavuzu I)*. (çev. A. Bextiyari-E. Behrami-H. R. B. Biydi-N. Sakehiniya). Tahran: Kaknus Yayınları.
- SABZALİPOUR, Jahandoust (2010). *Zeban-e Tati*. Ferheng-e İlya Yayınları.
- SHARP, Ralph Norman (2002). *Fermân-hâ-ye Şâhenşâhân-e Hakhamaneşî (Hahameneşî Şahlarının Yarlıkları)*. Tahran.
- SİMS-WILLIAMS, N. (1981). "The Sogdian Sound-System and the Origins of the Uyghur Script". *JA*. 269: 347-360.
- SKJÆRVØ, Prods Oktor (2007). *An Introduction to Manichean Sogdian*.
- ŞİMŞEK, Yaşar (2016). "Karahanlı Türkçesi Dönemi Kur'an Tercümelerinden Rylands Nüshasında Farsça Tercüme Etkisi Üzerine Mülâhazalar". *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*. 55: 11-27.
- THACKSTON, W. M. (2008). *Kurmanji Kurdish A Reference Grammar with Selected Reading*.
- THOMASON, Sarah Grey - Terrence KAUFMAN (1988). *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- TODD, Terry Lynn (2008). *A Grammar of Dimili Also Known As Zaza*. Electronic Yayınları
- VASİLİYEV, Yuri (1995). *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.